

АНТИН ЛОТОЦЬКИЙ

РУСЛАН
И ЛИБЕДЬ

ДИТОЧА БІБЛІОТЕКА
КНИЖЕЧКА: 170. (ІБІ)

АНТІН ЛОТОЦЬКИЙ

РУСЛАН І ЛИБЕДЬ

Легендарне оповідання з початків Києва.

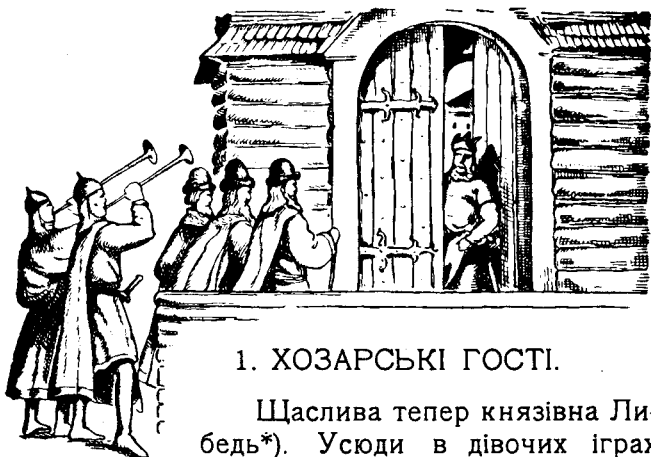
Образки: *МИХАЙЛА ФАРТУХА.*

diasporiana.org.ua

НЮ ЙОРК 1 9 5 9 ЗДА

1. ХОЗАРСЬКІ ГОСТІ.

Щаслива тепер князівна Либедь*). Усюди в дівочих іграх перед водить. Не тільки поважають, а й люблять її всі київські дівчата. Як-жеж їм і не любити її?! Вона для всіх добра, для всіх приязна. Чи допомогти якій подрузі, чи порадити, — вона ніколи не відмовить ні помочі, ні поради. А кілька пісень вона знає, і тих, що дівчата її племені співали здавен давно, ген, там далеко в Азії, в Ірані, й тих, що їх тутешні дівчата співають теж від найдавніших часів. Якось так скоро за-своїла собі їх: і колядки й щедрівки й веснянки й гагілки й усякі інші. Говорили дівчата між собою, що князівна Либедь і сама видумує

*) Про те: відкіля прийшли Либедь і Руслан — читайте оповідання цього ж автора п. н. «На світанку».

пісоньки. А голос у неї, у князівни Либеді, чарівний! Як говорить, то любо слухати, а як заспіває, то нічим і соловейко.

Люблять князівну Либедь дівчата та й не тільки дівчата, молодь, але й старі: жінки й чоловіки.

Інакше й не скажуть, як: наша любя князівна Либедь.

Щаслива князівна Либедь. А вже як ізійдеться з Русланом, то личко в неї, як те сонячко ясне в погідний ранок, аж сяє щастям.

Щасливий і Руслан. Він про неї тільки, про кохану Либедь мріє, чи при праці, чи при лицарському ділі, чи на ловах, чи при забаві. Усе тільки й думає, щоб як найскоріше побачити її, почути її любий голосок, поговорити з нею.

Щасливі обидвоє — і Руслан і Либедь.

Хата їх уже готова. Пишається невпода-лік від терему князя Хорива. Не рівня вона княжим теремам, а всеж таки вигідна та гарна. Руслан прикрасив її і зверху й у середині гарними різьбами, що їх різьбив власноручно в довгі зимові вечорі. Як викінчив хату, забрався до роботи обстанови. Усю обстанову сам робив, так, як малим хлопцям бачив у верховинців Черногори. Столяр був з нього знаменитий, ба не столяр — а мистець-різьбар. Як вирізьбив скриню, то всі чудувалися, й нахва-

литись не могли. А Либедина мати, Сумать, казала:

— Кращу матимеш, донечко, обстанову, як Кий. Що мистець твій Руслан, то мистець! Коби я ще тільки дожила, що ви обійко заживете вже разом у своїй хаті, як жінка й чоловік. Та вже воно недалеко. Ще тільки твій Руслан повезе свою неньку в гості до князя Галича та запросить князя на весілля й як він повернеться, станете вже своїми господарями.

На згадку про новий виїзд княжна Либедь посумніла. Пригадала, як сумно їй було, коли то Руслан уперше вибрався був у Галич*). Та дарма, — так видно мусить бути.

Руслан дав слово своїй матері Ясній, що не скоріш повінчається з Либеддю, аж відвезе її, матір свою, в її рідний город, щоб вона там могла, на Галичиній могилі, випросити, в Трисвітлого Дажбога долю для нього. А дане слово — свята річ! Руслан його додержить. Треба ждати, нема ради! Воно вже й не довго. До виїзду Руслан уже готується, а шість нових суден, стоїть на Дніпрі, ждуть попутнього вітру та й веремя гарного. Русланова мати, Ясна, вже теж усе приготувала собі до виїзду й нетерпляче дожидалася хвилини, коли сяде в судно та попливе з Русланом у рідний

*) Гляди оповідання «На світанку».

Галич, що його так довго, тільки літ уже, не бачила, від тієї ночі, коли разом із Бориславом утекла в світ широкий перед батьковим гнівом. Грізний князь Бень, її батько, ніяк не хотів дати дозволу на вінчання дочки, князівни, зі звичайним боярином. На згадку про батька, жаль стискав серце Ясної. Вона вже не побачить його, й не почує з уст слів прощення за свій непослух.

Та всеж таки піде на батькову могилу й на могилі благатиме прощення. Раділа, що побачить брата Донброда, якого ще маленьким попрощала — сплячого поцілувала в цю останню ніч. Тепер він уже князь Галича.

Довга була розлука, дуже довга. Та тепер уже побачиться з ним, з братом любим, як ласкаві боги дозволять. Уже недовго ждати, як тільки минуть Русалля¹⁾, то рушать у дорогу.

Недовго ждати, а так довжиться той час!

Та людина думає, укладає собі в голові постанову, а доля інше готувить!

Перед ворітьми Київа заграли сурми. Вийшов воротар Бор перед ворота. Бачить поважних, бородатих мужів у довгих дорогих одягах, у баранячих шапках високих, а з ними двох молодих отроків у лицарській зброї, що сурмили в сурми лискучі.

Вийшов воротар Бор та питається в пришельців:

— Хто ви будете, та чого вам треба?

Сурмачі відложили сурми від уст, а один із мужів, найстарший віком між ними, з силою вже бородою, виступив наперед і сказав:

— Ми гості з Ітиля²⁾) — веземо всякі товари на продаж. Побачили ми ваш город, що його перше тут не було, то хочемо довідатися, що це за город і хто князем у ньому?

І відповів йому воротар Бор:

— Город зоветься Київ і княжить у ньому князь Кий!

Тоді старець сказав:

— Коли так, то будь ласка, сповісти свого князя, що прибули гості з Ітиля, столиці могутньої держави хозарів і просять, щоб можна їм було виложити свої товари на майдані города Києва.

— Добре! — відповів Бор, зараз сповіщу тисяцького³⁾), а тисяцький сповістить князя.

І закликав:

— Гей, Святоше! біжи до тисяцького та сповісти його, що гості з далекої країни просять, щоб їх пустити в город, бо хочуть у нас свій товар продавати.

Отрок⁴⁾) Святош негайно побіг у город, а воротар Бор розмовляв далше з гістьми:

— А чи далеко ваша країна? Як довго ви їхали від себе до нас? — питався він хозарських гостей.

— Наша країна далеко, дуже **далеко!** Ми вже третій місяць у дорозі. Що правда, колиб ми не спинювалися ніде, то скоріш булиб тут під вашим городом.

— А ви спинювалися по городах, щоб продавати ваш товар? — спитався Бор.

— І продавати й купувати та міняти! — відповів один із купців.

— А яким товаром торгуєте? — цікавився дальше воротар.

— Усяким! — відповів цей самий гість. — Маємо дорогі сукна — нашого виробу, чудові грецькі тканини, перські килими; маємо зброю лицарську, жіночі прикраси зо срібла та золота, дорогими самоцвітами жировані; маємо для жінок масти всякі й пахнила; маємо й рабів здорових та сильних і рабині гарні. От, як виложимо наш товар на майдані вашого города, то побачиш, що в нас усе можна купити!

Вернувся отрок Святош, а з ним тисяцький Борислав.

Борислав вийшов до гостей та й собі став розпитувати. Дивувався Борислав, що гості, як упевняють, прибули з дуже далека, а говорять мовою сливе зовсім подібною до мови киян.

На те сказав йому найстарший, сивобородий гість:

— У нашому городі Ітилі живуть люди

трьох мов. Є люди мови хозарської, є люди мови грецької й люди мови антів⁶⁾, що дуже подібна до вашої. От і я ант і тому можу вас розуміти, а ви мене! Хозари є пануючий нарід, але антів і греків найбільше є в війську. Тому ми, анти, й люди грецької віри, маємо таку саму свободу в нашій державі, як і хозари. Є багато наших антів і на високих державних становищах.

— А ти провідник цієї купецької валки?

— Егеж, я! Називаюся Доброгост. Бачиш, уже й моє ім'я говорить, що я гість! — зажартував собі старець. — Наш рід із давних давен займається торгівлею. Мій батько, мій дід і прапрадід були гостями.

— А чи то все твоє добро, що везеш на суднах? — спитався Борислав.

— О, ні! — відповів Доброгост — нас гостей тут шістьох. Із них тільки я ант, а всі інші — хозари.

— Добре! — сказав укінці Борислав — зараз сповіщу князя, щоб вам не прийшлося довго ждати під городом.

І відійшов та подався в Київ терем. А там уже дійшла вістка, що на Дніпрі є гості. Найбільше тішилися прибуттям гостей жінки. Навіть старенька Сумать раділа, що можна буде закупити всякої всячини та прикрасити хороми терему. А вже найбільше раділа Либедь.

Чого то вона, собі не накупить і одягів дорогих і прикрас.

— Добре, — сказав князь Кий — впустить гостей у город.

Увійшли хозарські гості в город. Несе їх служба великі скрині з товаром. Насамперед у княжий терем. Розложили гості свій товар. І чого тут нема?! — Ось перстені золоті з самоцвітами, сьсь золоті та срібні ожерелля й нараменники й усякі інші жіночі прикраси. А які чудові тканини, ці квітчасті, лискучі, а інші такі тонесенькі мов те павутиння й прозірчасті. А які килими? На цьому орли чи супи, на тому крилаті льви, на тому страшний змій, а на тамтому битва лицарів.

— Ось такими килимами прибрати княжу стольну світлицю! — думає старенька Сумать й підходить до Кия та радить йому:

— Купи кілька таких килимів у твою стольну світлицю

А Києві самому вже ті килими сподобалися. Він тому й каже:

— Добре, ненечко, куплю, як не дуже дорого зацінять. І вже питається в Доброгоста про ціну.

А Доброгост і не дорожитья. Він знає, де можна жадати вищі ціни, а де не ялося. Тут, у княжому теремі та ще й князеві й його сімї, не можна ставити надто високих цін,

бож треба гостям княжої опіки. Навіть якби тут і не заробили, а то й продали зі стратою, то всі страти відібють собі там на городському майдані.

Старенька Сумать мов відмолодніла на вид тільких жіночих одягів і прикрас: примірює, пробує...

— Либедє — каже — оце намисто тобі до лиця! А спробуй ті чільця з чудовими визерунками, а ковтки ті золоті з гранатами...

І Либедь пробує, щоб догодити ненечці, хоч і самій їй приємно приміряти. А молодий купець із гарно вичесаною чорною бородою ще й металеве кругле дзеркало підставляє їй, щоб приглянулася собі, та прихвалює:

— Мов для вас, князівно, роблене!

А тут десь і Руслан з'явився:

— Гарно тобі, Лебідочко, чудово в цих ковтках! І те чільце⁶⁾ тобі дуже до лиця. Стривай, то вже я куплю тобі це ожерелля⁷⁾, а також і ті нараменники! — Мусиш і від мене мати якусь памятку.

І купив їй те ожерелля й нараменники та ще й металеве кругле дзеркало.

— Щоб ніхто інший уже не приглядався в ньому, тільки ти! — сказав Руслан весело, подаючи Либеді дзеркало.

Купив князь Кий килими чудові, накупив сукна всякого. Накупили собі всякого

добра також Шек і його подруга й Хорив.
Купив Хорив і ожерелля та ковтки та сховав

скоро під плащ, щоб цікаві очі інших не бачили, що він купує дівочі прикраси. Завважила це тільки Либедь та всміхнулася до брата.

Вона знала кому він купив це: сестричці її Руслана — Калинці, бо вони теж любляться

Вийшли гості з княжого терему сливе без товару, зате набрали чимало куниць і білиць⁸⁾ багато.

Два повні тижні продавали хозарські гості товар на головному майдані Києва; два повні тижні був великий рух у Києві.

По двох тижнях рушили далі в дорогу горі Дніпром.

— Поїдемо — казав Доброгост князеві Київа — ген на північ аж над Германське море⁹⁾, там де янтар¹⁰⁾ добувають. Виміняємо його там багато за наші товари.

— Далека дорога! — сказав князь Київ. — Кудож ви поплинете туди?

— Горі Дніпром! — відповів Доброгост — через Припуть¹¹⁾ Буг і Вислу.

— А вертати будете цим самим шляхом? — питався князь Київ.

— Не знаємо ще! Відай чи не треба нам буде плисти Вислою та Дунаєм до Гостинного моря¹²⁾,

— А всеж таки, коли будете вертатися Дніпром, то загостіть знову до нас.

— Очевидно! В нас буде новий товар.

І гості відіхали, а Київ повернувся до давнього спокійного життя.

2. НА ПІДМОГУ РИМСЬКОМУ ЦІСАРЕВІ З ВІЗАНТІЇ.

Аж знову новина розворушила весь Київ. Прийшли послы з Візантії, від полководця римського Люція-Домітія Аврелія¹³). Провідником послів був ант Мукапор. Усі послы були в лиस्कучій римській зброї.

Прийняв їх князь Кий у своїй стольній світлиці, зодягнений у дорогий парчевий одяг. На голові мав золотий княжий вінець, а в правиці золотий скиптр з самоцвітами. Сидів князь Кий на золоченому, гарно різьбленому престолі, а по боках стояли обидва брати: Шек і Хорив та інші достойники.

Послы увійшли в княжу світлицю й низько поклонилися.

— Від кого й за чим приходите? — спитався князь Кий, як звичай велів, хоча знав уже, від кого вони прибули.

Тут виступив наперед Мукапор і промовив:

— Могутній княже Києва й багатой полянської землі! Прислав нас до тебе славний полководець великого й непереможного города Риму Люцій-Домітій Авреліян, щоб в імени імператора римської держави Клявдія¹⁴) заключити з тобою союз проти ворогів, що тепер воюють із Римом, та опісля можуть звернутися теж проти твоєї держави. Мій полково-

дець, Люцій-Домітій Авреліян, говорить моїми устами тобі: „Славний і могутній княже Кию,

дудь приятелем і другом римської всесвітньої бержави, а не пожалуєш того! Рим — володар усього світа — дуже цінить приязнь і помагає в потребі своїм приятелям, союзникам своїм“.

— Чогож жадає в мене твій полководець за приязнь? — спитався Кий.

— Цісар Клявдій, що перебуває тепер у Сірмії¹⁵⁾, головному городі долишньої Панонії, готується тепер до походу проти готів¹⁶⁾, що трівають межі нашої держави. З нами в союзі є вже сармати, що їх землі теж загрожені готами.

На це відповів Кий:

— Не мав я ще досі тут війни ні з ким із сусідних народів. Хочу з усіма жити в згоді, бо моя держава ще молода, незакріплена, а готи не сусідують із нами.

— Правда, що не сусідують із вами — відповів Мукапор — і то ваше щастя покищо. Однак для готів немає віддалі! На своїх би-стрих суднах являються вони нараз там, де їх ніхто не сподівається й нападають та грабують. Це племя жорстоке, дике, й без милосердя. Коли їх разом не знищимо, то не матимемо спокою ні ми, ні ви!

Задумався князь Кий, а по хвилині сказав:

— Може й твоя правда? Та не можу тобі відразу дати відповіді, мушу нарадитися з своїми боярами. За три дні дам вам відповідь,

а тимчасом, будь ласка, будьте моїми любими гістьми.

Поклонилися посли й вийшли. А князь Кий бояр і дружину на раду кличе. Зійшлися всі старшини родів.

І говорить їм князь Кий:

— Римський полководець Люцій-Домітій Авреліян, що тепер стоїть із легіонами в Тракії¹⁷⁾ на побережжі Гостинного моря, прислав до мене послів, щоб я разом із ним рушав на готів. Я відповів послам: що ми тут досі з ніким не воювали, що нам треба жити з усіми в згоді. А провідник посольства сказав мені на це, що готи не знають віддалі; вони несподівано появляються й неприготованих нападають.

— Це правда! — притакнув Борислав. — Знаю їх добре, бо й я служив у римських легіонах і воював із ними. З вовком ніхто дружби не шукає! Це завойовники сміливі та хоробрі, а всеж таки завойовники. З ними може бути тільки війна. Хоч ми не сусідуємо з ними, та наш город над сплавною рікою, яка може принести тут їх судна. Я раджу заключити союз із римлянами. Вони володарі світової держави й союз із ними може бути для нашої молоді держави дуже корисний.

Тут і Янак додав:

— Я теж тієї самої думки! Ми можемо заключити з Римом і торговельну умову.

За ними й інші говорили так само. Тільки жрець Жирослав не радив робити собі з готів ворогів. „Небезпечно“, казав „дразнити вовка“.

Та князь Кий пішов за більшістю.

І на третій день покликав римських послів до себе та заявив їм:

— Я готовий заключити союз із Римом! Які ваші умови?

— Мій полководець просить у вас збройної помочі й готовий заплатити за всі витрати на похід та в потребі вам помагати проти ваших ворогів.

— У нас бодай покищо немає ворогів — відповів князь Кий. — Та наш город при шляху, то хто знає, чи й до нас не притягне колись ворожа сила?

І стали умовлятися. Князь Кий зобов'язався виступити в похід найменше з тисячкою дружинників.

— Я сам їх поведу — сказав князь Кий і сам заключає умову з вашим імператором. За яких десять тижнів буду готовий у похід і негайно вирушу до табору вашого полководця.

Посли відіхали вдоволені та щедро обдаровані Києм.

А князь Кий зараз забрався до діла. — Щеку! — сказав він в шість тижнів пізніше, коли вже все було готове в похід і нові судна стояли на Дніпрі — лишаю Київ на тебе.

Управляй ним у мойому іменні. Опікуйся матір'ю й сестрою.

— Добре! — відповів Щек — буду старатися правити городом так, як ти. А про матір і Либедь не турбуйся, цеж і моя рідна мати й сестра рідна. Їдь та здоров повертайся!

Князь візвав і Борислава, щоб їхав із ним у похід.

— Ти знаєш римлян, то придайся мені! — сказав йому Кий.

Як почула це Ясна, Бориславова жінка, то стала мужа просити:

— Візьміть і мене з собою. Безпечніше буде мені тепер їхати в Галич з великою дружиною, як з малим відділом.

— Це правда — признав їй Борислав — та тоді мусить лишитися тут Руслан, а він так рветься в бій і тебе мав проводити в Галич.

— Тягне його в бій це правда, та тут теж рад би він остати, бож Либедь остається в Києві — відповіла Ясна.

І пішов Бовислав до князя Кия прохати, щоб і його жінка могла їхати разом. Князь Кий згодився на превелику втіху Ясної.

Ще перед Розіграми¹⁸⁾ рушили судна з під Києва. На княжому судні їхали Борислав, Ясна та Хорив.

Весело вдарила дружина веслами в Дніпрові хвилі й заспівала воєнну пісню:

„А в густім лісі, в густій дуброві
Блудило блудців сімсот молодців,
Відблудилися в чистее поле,
В чистее поле, над Дніпро бистрий,
Та посідали там понад беріг
Тай узялися радити раду,
Радити раду, що їм купити:
„Не купуймо ж ми поля, левади,
Поля, левади, ні стад рогатих,
Покупуймож ми золоті човна,
Золоті човна, срібнії весла.
Ходімо разом до князя Кия,
Бо він нам добре платить за службу:
Ой, на рік дає по комоневі¹⁹⁾,
По комоневі та й по мечеві.
Комоня в сідлі, меча у сріблі!
Підемо разом з ним воювати,
Золото й славу та здобувати“.

Неслася могутня пісня в безмежні простори, а весла рівно вдаряли об срібні хвилі Дніпра-Словутиці, білу піну збиваючи, бистро поролі водне плесо й немов на крилах неслися наперед.

Без пригод плили аж до порогів. Щасливо, хоч із чималими труднощами, переплили вони три перші пороги, а як доплили до четвертого порога Ненаситця, дав князь Кий приказ витягнути всі човна на суходіл і поставити біля них сторожу, а все, що було в суднах велів

дружинникам забрати й нести суходолом. Потім і порожні судна тягнули теж суходолом волоками, а інші то таки брали порожні судна, на рамена й так несли. Коли минули Ненаситець велів князь Кий стати табором, щоб зварити полуденок. Та ще й вогонь не розвели, як мов із під землі з'явилися збройні комонники й кинулися на киян.

Князь Кий закликав грімко:

— Стійте! Ми союзники римського імператора, йдемо йому на підмогу проти готів! Де ваш хан? Хочу з ним говорити.

Кочовики спинилися й наперед виступив великан у золотистому римському шоломі і сказав:

— Я хан сарматів, Равсимод, а хто ти?

Я Кий, князь полян! — відповів Кий.

Нам годі ворогувати з собою, бо ми союзники могутнього Риму.

І обидва князі подали собі руки, а їх війська загреміли радісними окликами в честь своїх князів.

Князь Кий подарував ханові Равсимодові гострий меч із золотою рукояттю, а Равсимод подарував йому гарно мережаний тул на стріли. І обидва князі засіли до спільного пиру.

Потім кияни попускали судна в Дніпро й поплили далі, вдоволені, що так щасливо, без проливу крові, вийшли з небезпеки.

І вже без пригод доплили до Перунового острова. Тут князь Кий зложив під великим

дубом жертву Перунові. На жертву дав він десять півнів. Жерці кидали жереб, чи зарізати півнів, чи пустити живих.

— Пустити живих! — заявив жрець, кинувши жереб.

І пустили півнів на волю, а довкола дуба позастромлювали стріли, поклали мясо та хліб і відіхали. По чотирьох днях плавби були в Дніпровому лимані²⁰). Відси поїхали вже морем і спинилися коло гирла Дністра біля міста Тіри. Тут князь Кий велів зголосити свій приїзд римському полководцеві.

Негайно з'явився префект²¹) міста Тіри Публій Домітій Льонгус, поклонився князеві та заявив, що він уже має поручення дати провідників, щоб князя полян повели в головний римський табор.

Ваші судна лишаться в Тірській пристані, а військо стане постоем тут у Мезії. Ми маємо подбати про його виживлення. Ти ж, княже, з найвизначнішими дружинниками своїми та з охоронним відділом нашого війська поїдеш у головний табор до нашого полководця — закінчив він. — Такий приказ маю з головного табору.

Князь Кий не був вдоволений тим, що мусить розлучатися з військом, та годі було противитися. Він передав провід над військом Янакові, а сам в оточенні найблизчих дру-

жинників та в товаристві римського відділу, що йшло під проводом центуріона Люція Галерія Пробуса, рушив на другий день у похід до головного римського табору. З ним вирушив і Борислав, виправивши перше жінку одним судном у Галич.

Пощастило Ясній! У пристані застали два галицькі судна й разом із ними поплила Ясна на своєму судні горі Дністром до Галича.

3. ПЕРЕД РОЗІГРАМИ.

Тихо стало в Києві по виїзді Кия з дружиною. Старенька Києва мати тільки раз-у-раз благала богів, щоб її синові пощастило в поході, щоб повернувся живий та здоровий у город. Давала щедрі жертви жерцям Дажбога, творця та вседержителя світа, подателя всього добра. Давала жертви й жерцям Перуна²²⁾, бога грому й лискавки, що поборює все вороже й жерцям Ватодеві²³⁾, бога вихру, щоб не нищив й не затоплював суден її сина. Не жалувала щедрих жертв і всім іншим богам.

Молилася й Либедь за щасливий поворот обох братів. Чим даліше, тим більше тужила за ними. Тільки тоді забувала тугу, коли був біля неї її милий Руслан.

А Руслан?

І він тільки при Либеді забував про своє горе! На самоті не давала йому спокою думка, що його товариші пішли юнацької слави добувати, а він лишився тут на безділля. Чи справді на безділля?! Він-жеж тепер замість батька мусить дбати про родину, він голова дому! В хаті господарить Білуха, бо старша Калина теж мов не та ходить, за любим Хоривом тужить, сумує. Та чи тільки вона одна тужить?! Повно в Києві дівчат, що тужать за милими, повно молодиць, що за ладами²⁴) своїми тужать.

Та таксамо як Калина й горді вони разом, що їх милі й лади пішли лицарської слави добувати. Це додає їм сил видержати розлуку. Либедь нераз відчула на собі їх горді погляди, що немов говорили їй: „Горда князівно, наші милі пішли на юнацькі бої, не так як твій Руслан, що біля тебе день у день воркує!“ Прикрі були ці погляди для Либеді, та вона потішалася зараз: „Не з власної волі остався Руслан дома, а на батьків приказ, щоб про рідню дбати, сестер і молодших братів у потребі боронити. Прийде час ще нераз, що мій Руслан могтиме лицарської слави добувати“.

Так увесь Київ жив тепер — тугою й надією...

Аж наближалися Розігри коли то Купало

приходить на зміну Ярилові²⁵), і владу в Ярила відбирає.

Скликала князівна Либедь дівчат:

— Підемо, подруги, на поле та в ліс зілля до посвячень і зілля на ліки збирати. А знаєте, яке зілля збирати треба?

А Білуха говорить:

— А вжеж, що знаємо! Лікувальні зілля це: 'одолян, коситень, кривавник, хрещатик, прозірник і підорва.

А Ясочка, дочка воротаря Бора й собі:

— А до посвячень то треба: біждерева, васильку, живокосту, гвоздиків, девятицелу і підойми.

А інша дівчина додала:

— Треба також: кривого зілля, матрігану й омели, чорнобривців, арніки й дівейни.

Либедь сказала накінець:

— Бачу, що знаєте, яке зілля треба нам збирати, тож підемо!

Пішли насамперед на поля й левади, а потім у ліс.

Як підходили під ліс, закликала Ясочка Борівна:

— Ой, дівчата, насамперед назбираймо полину! А то в лісі можуть нас русалки позалоскочувати.

— Ай, справді! — скрикнули дівчата й кинулися шукати полину.

А Калина оповідала Либеді:

— Як русалки стрінуть дівчину, то питаються в неї: „Полин чи петрушка?“

Коли дівчина відповість: „Полин!“ — то русалки тікають, а як вона не має полину, то залоскочують її.

— А наші люди кажуть — оповідала Либедь, — що як русалка побачить малу дитинку то кличе: „Калібуд буд!“, що в нашій мові значить: „Живе тіло чути!“ Русалки вітрять за живими дітьми. Як зловлять дитинку, то волосинкою перетинають їй горло й випивають кров.

— Е, то ваші русалки там у тому Ірані кровожадні. Наші залоскочують дівчат тільки на те, щоб у ріках та озерах було більше русалок — говорила Білуха.

А Ягідка Добринівна додала:

— Наші русалки часом ще й загадок завдають. Як дівчина чи хлопець не розгадають, то також залоскочують.

Небаром кожна дівчина мала в руках полин й усі вже безпечно входили в ліс.

Тільки Білуха ще трохи боялася:

— Коби лісовика²⁶) не стрінуги!

— Е, що лісовик! — відповіла Людмила, дочка купця Добромира.

— О, не кажи! Лісовик, коли лютий, то горе! Він наводить хворобу, морочить і во-

дить людей усю ніч до півнів! — говорила Білуха.

— Е, в ночі, то страшно! — згодилася Людмила — А в день то не боюся! Тато казали, що лісовик добрий, часом помагає в лісі дрова рубати.

— А всеж таки, я не хотілаб його бачити! — говорила дальше Білуха. — Ух, такий страшний! Увесь попелистий, оброслий волоссям як ведмідь, брови корчасті, борода сива, довжезна, під носом віскряки...

— А я хотілаб його раз побачити! Я ще ніколи не бачила ні лісовика, ні польовика, ні русалок, — завважила Либедь.

— Тай із нас ще ніхто не бачив! Тільки стара Малуха оповідала, що бачила й русалок і мавок²⁷⁾ і лісовика й дідьків²⁸⁾ — говорила Калина.

— Е, Малуха відьма²⁹⁾. Вона літає на Лису гору, тому знається з усіми духами.

Осьтак розмовляли дівчата, та не дармували, збирали зілля. Скоро мали вже чималі оберемки потрібного зілля й поспішали в город, щоб ніч не захопила їх поза городом.

Вийшли вже з ліса й пустилися йти полями поміж житá та просо. Аж тут Білуха в крик:

— Польовик³⁰⁾ дівчата польовик!

— Де? Привиділося тобі — сказала їй Калина, хоч і самій стало лячно.

— Ось там, там! — відповіла Білуха й дріжучи на всьому тілі показала рукою. Всі дівчата звернули зір туди, куди показувала Бі-

луха. А там справді стояв бородатий дідуган із відкритою головою, руки приложив над очі та розглядався.

— Ай, справді! — скрикнули дівчата й немов задеревіли. Тільки князівна Либедь стояла спокійно й собі приклала руку над очі та гляділа в той бік, де стояв дідуган.

— Дівчата, це не польовик, це звичайна людина! Якийсь чужинець. А онде, бачите, більше людей! Вони в шаломах, це якесь військо! Ось і цей дідуган закладає шалома на голову! Ходімо мерщій у город! — Треба сповістити Щека! Хто зна — може це вороги?

І дівчата, що духу, побігли тудою як до городу. Бігли й не бачили, як за ними слідом посувався обережно відділ чужого війська.

Дівчата вбігли в город. Князівна Либедь повела їх до жерця Жирослава.

— Дядечку, — сказала Либедь, увійшовши в хату жерця — ми принесли зілля на Розігри.

Жрець Жирослав похвалив дівчат і велів уложити зілля під хатою на мураві.

— На росі не так скоро зівяне! — сказав.

Дівчата понесли зілля за хату, а Либедь лишилася в хаті.

— Дядечку! — говорила Либедь — ми бачили якесь чуже військо під городом! Коби лиха не було! Може це вороги!

— Треба зараз сповістити Щека — сказав жрець і подався враз із Либедю поза стіни города, на гору в терем княжича Щека.

В ГОСТЯХ У ІМПЕРАТОРА.

Без пригод прибув князь Кий до римського табору.

Вартові легіонери³¹⁾ повели князя Кия з почетом до полководця Люція-Домітія Авреліяна.

Ще дорогою оповідав Мукапор про Авреліяна:

— Наш полководець, таксамо як і я, не римлянин із роду. Він родом відсіля. Родився в Сірмії, столиці долішньої Панонії³²⁾, де тепер перебуває цісар Клявдій, що теж родом не римлянин. Він походить із Ілїрії³³⁾. Цісар Клявдій дуже любить і цінить Авреліяна.

Коли ввійшли в табор, відразу звернув Кий увагу на великий лад у війську. Князь висказав про те свою думку Мукапорові, а Мукапор відповів:

— То вже не те, що давно колись було! Що правда, то тепер уже багато краще, як було недавно, а було вже дуже зле!

— А через що? — спитався Кий.

— Колись давно в римських легіонах були самі римляни. Тоді вони з маленької

держави завойовували одну державу за одною, аж поки не завоювали трохи не всі відомі землі. Та як уже завоювали тільки земель, то не схотіли наражуватися вже на військові труди. Зачали ганяти за вигодами й розкошами, а в легіони набирали чужих людей: герман, галійців, греків. Ну, а тим уже не в голові добро держави. Їм йде про те, щоб із військової служби мати як найбільше користі. І як щось їм не доладу, то зараз бунтуються.

— Так воно, так! — признав князь Кий.
— Не добре чужими руками послугуватися, а самому сидіти з заложеними руками!

Перейшли серединою табору в наметі вождя. Люцій-Домітій Авреліян, муж сильної будови з рішучим виразом лица, з лискучим чорним волоссям і з невеликою чорною бородою, прийняв князя Кия дуже щиро.

— Дуже тішуся, княже, — говорив він, — що ти рішився йти разом із нами проти Готів, що не дають нам спокою тут на межах римської держави. Я думав поїхати з тобою до цісаря в Сірмію та саме прийшла сумна вістка відтіля. В Сірмії вибухла пошесть, що забрала багато людей, не пощадила й цісаря — тому три дні цісаря Клявдія не стало в живих.

— Хто ж тепер буде цісарем? — спитався князь Кий.

— Я думаю, що брат цісаря, Квінтіліян
— відповів Авреліян.

У цій хвилині сповістив начальник варти,
що з Сірмії враз із новими висланниками при-
була й Авреліянова мати.

Лице в Авреліяна розяснилося й відразу мов стерлася з нього вояцька строгість. Він сказав до князя Кия:

— Пізнаєш мою матір! Вона жрекиня Мітри⁸⁴), бога сонця. Це дуже розумна жінка й рішуча. І звернувся до начальника варті:

— Преси мою матір, скажи, що я жду!

За хвилину ввійшла висока, з виду може шістдесятлітня жінка в жовтому одязі, з білою заслоною. Станула при вході й поклонилася низько:

— Вітаю цісаря Риму, Люція-Домітія Авреліяна!

— Як, мамо?! — закликав Авреліян, простягнувши руки до матері.

— Те, що я тобі давно заповідала, тепер сталося. Ти — цісар Риму!

— А Квінтіліян? — спитав Авреліян.

— Цісар Клявдій на смертній постелі, не свого брата, а тебе призначив своїм наслідником! — заявила мати.

Авреліян представив матері князя Кия.

— Найдорожча ненько, це наш союзник, князь Кий, володар полян знад Борістену.

Князь Кий, поклонився матері нового цісаря та сказав:

— Вітаю славному матір цісаря могутнього Риму.

А тимчасом у таборі лунали радісні окли-

ки. Чути їх було щораз виразніше аж у намет вожда :

— Нехай живе цісар Люцій-Домітій Авреліян!

— Бачиш! — нове посольство сповістило вже легіони про те, що ти став цісарем. Вийди до війська! — сказала мати до Авреліяна.

І вийшли всі трое з намету. Коли військо, що гурмою стояло перед наметом вожда, побачило Авреліяна, з соток грудей загремів новий оклик :

— Слава, слава цісареві Люцію-Домітієві Авреліянові!

В цій хвилині підійшли до Авреліяна військові старшини, що прибули з Сірмії.

— Приносимо тобі, славний вожде, вістку, що покійний цісар Клявдій в прияві всіх полководців назначив тебе своїм наслідником. А легіони в Сірмії радо повітали цю вістку. А тут, сам бачиш! Вітай нам, цісаре, могутнього Риму!

— А сенат? — спитався Авреліян.

— Сенат — відповів провідник посольства — певно вже теж знає про волю покійного цісаря й не буде їй противний.

А військо дальше кликало славу новому імператорові. Аж коли Авреліян дав знак рукою, що хоче говорити, все затихло.

— Легіонери! — говорив Авреліян — дістав я вістку, й ви вже, як бачу, знаєте її,

що, з волі покійного цесаря Клявдія, став я імператором Риму. Тішуся дуже, що ви радієте тим. Бачу, що ви щиро привязані до мене, так, як я до вас! Багато славних боїв звели ви разом зо мною ще за цесаря Валеріяна⁸⁵), Галієна⁸⁶) й покійного тепер цесаря Клявдія! Все те, не тільки моя заслуга, але й ваша. Тепер, коли воля богів присудила, щоб я став імператором, то прирікаю вам, що буду з вами постійно й завсіди та завжди дбатиму про вас. І тепер велю виплатити вам подвійну платню за цей місяць і на сьогодні видати подвійну пайку вина та м'ясива...

І знов залунали радісні оклики вояків, а новий цесар поклонився ще та зник разом із матір'ю і Києм у наметі.

Тут справив пир. На пир, крім Кия й матері, запросив послів із Сирмії, що принесли йому радісну вістку та всіх легатів своїх легіонів⁸⁷).

В часі пиру говорив новий цесар до Кия:

— Зараз завтра станемо приготовлятися до походу на остроготів. Вони, правда, вже не такі грізні, як були до битви під Наїссом, де їх покійний цесар Клявдій розбив на голову, та всеж таки, хоч яка це була світла перемога, не всі ще голови відтято зміюці. А знаєш, княже, приповідку: що поки в змія остане хоч одна голова, він завжди ще грізний.

— Твоя правда, імператоре! — притакнув князь Кий.

* * *

На другий день цісар наказав готуватися в похід. Князь Кий чудувався, як скоро та вправно звивали римські війська табор і ставали готові в похід когортами³⁸), зо своїми відзнаками когорт і легіонів. Тепер міг князь Кий побачити, яка мішанина племен служила в римських легіонах. Були стрункі й русяві, сичьюокі германи (їх було найбільше); були темноволосі й темноокі галійці з волоссям закрашеним на червоно; були чорноволосі й гарно збудовані греки, та сіроокі, сильної будови, слов'яни й інші. Тільки сливе зовсім не було справжніх римлян.

— Певно, що у такій мішанині не може бути найважлишою могутність Риму. А всеж таки велика мусить бути духова сила римського народу, що якби не було, то вміє він всю цю мішанину вдержати в слухняности.

Ішли легіон за легіоном, по десять когорт, а в кожній когорті по шість центурій³⁹). Гордо зносяться на високих полкових знаменах золоті та срібні римські вірли⁴⁰). А попереду кожного легіону на коні легат, за ним кінниця, а за легіоном помічні й технічні відділи⁴¹).

Найбільш дивувався князь Кий, як технічні відділи скоро та справно будували міст, коли треба було переходити ріку. Так само скоро й розбирали його.

Ішли зпід Візантії⁴²⁾ й Тракії в Мезію⁴³⁾, де вже стояли Києві полки, щоб разом ударити на остроготів.

І дивувався князь Кий, як скрізь були приготовані добрі шляхи⁴⁴⁾.

По трьох днях походу був князь Кий серед своїх полків. Дуже подобалася йому околиця над Дунаєм. І він сказав цісареві Авреліянові:

— Подобається мені ця околиця. Тут хотівби я поселитися.

До війни з остроготами не прийшло, бо прийшли від них послы й просили мира, кажучи:

— Наші князі не хочуть війни з Римом, а хочуть вічної згоди. Нехай Рим відступить нам на осідок Дакію, а ми будемо передньою сторожею Риму.

І цісар згодився на це та zarazом сказав до князя Кия:

— Тобі, княже, сподобалася ця околиця! То залишися із своїми людьми в Мезії над Дунаєм, щоб боронити меж римської держави перед візиготами, що звуться теж тервінгами⁴⁵⁾.

— Дуже радо лишуся! — сказав Кий —

однак перше мушу поїхати назад у Київ, щоб там поладнати все як слід. Своєму війську скажу, що хто хоче тут осісти, нехай лишається й будується тут, а хто не хоче, нехай вертається зо мною в Київ. Я ж скоро вернуся з новими охотниками та зо своєю родиною.

На тому й стала умова. Правда, більшість війська заявила, що вертається в Київ, а всеж таки доволі значне число лишилося в Мезії.

— Приготовляйте все потрібне до будови городка над Істром, — сказав князь Кий, до них, коли рушав у дорогу з поворотом у Київ.

Розпрощавшись із цісарем і його матір'ю поплив римським кораблем до Тіри, де стояли київські судна. Тут пересівся на своє судно й із частиною війська поплив горі Дніпром. Повернувся з князем також і Борислав

5. ХОЗАРСЬКІ СВАТИ.

Ще далеко перед третіми півнями⁴⁶⁾ збудили голосні сурми воротаря Бора. Прибіг до нього вартовик й закликав одно слово:

— Хозари!⁴⁷⁾

І вмить уся дружина київська була на ногах, за зброю хапала.

А Бор уже перед воротами, за якими стояли хозарські пересправники.

— Приходимо в імени великого хозар-

ського хагана⁴⁸) до вашого князя. Ми не з ворожими намірами прибули. Аж у наш Ітиль дійшла слава про велику красу й ще кращі жіночі прикмети сестри вашого князя Кия. То великий хаган задумав поріднитися з вашим князем і тому прислав сватів, щоб посватали князівну Либедь за нашого каганича. Сповісти про це куди слід!

— Добре! — відповів Бор. — Негайно дам знати в княжий терем!

І вислав туди одного з вартовиків. Прибів вартовик у княжий терем та голосить дворецькому⁴⁹), що йому воротар Бор повелів:

— Прислав мене воротар Бор, бо перед воротами стоять хозарські послы. Кажуть, що прийшли сватати нашу князівну Либедь за хозарського каганича.

— Сватати князівну Либедь? — зчудувався дворецький Сагар. — Коли то в свати, то навіщо таку силу війська ведуть зі собою? Та ніщо, сповіщу князя Щека про тих дивних сватів.

І сповістив:

— Княже, дивні свати прийшли до князівни Либеді від хозарського хагана з полками війська.

— То вони в свати? — зчудувався й собі князь Щек. — А я думав, що всювати Київ прийшли. Коли так — то ще не велике лихо!

Скажи воротареві Борові, нехай впустить у город сватів, однак тільки сватів, без війська. Прийму їх з усіми почестями.

Як тільки вартовик відійшов, велів князь Щек покликати до себе сестру Либедь.

— Знаєш, сестричко, чого прийшло під Київ хозарське військо, яке ти вчора бачила?

— Ні! Відкіляж мені це знати?

— Прийшло сватати тебе за хозарського каганича.

— Мене сватати? — закликала князівна.

— То відійдуть нізчим! Я не роззую нікого, тільки мого Руслана.⁵⁰⁾

— Зробиш, як схочеш, однак я мушу прийняти сватів, як ялося, а то готова біда бути. Надармо вони тільки війська не привели.

А князівна Либедь рішуче:

— Хай буде, що хоче! Я не буду нічия, тільки Русланова, а ні — то краще смерть!

Зажурився Щек й задумався:

— Лихо буде, бачу вже! Коби бодай Кий був тут! Колиб він привів тут усе військо, можнаб може дати раду. Та стрівай, сестричко, добра думка прийшла мені до голови: скажу їм, що князя нема, а відповідь може дати тільки він, бо ж він голова роду. Може так збудемося їх, бодай на тепер, доки Кий із військом не вернеться.

Князівна Либедь легше відітхнула:

— Дякую тобі, брате! — сказала й пішла у свої кімнати.

А тут уже й хозарські свати голосяться, великі дари несуть із собою для князя Кия, для князівни Либеді, та для всіх із княжого роду.

Низько кланяються князеві Щекові:

— Ми — кажуть — приходимо з Ітиля, столиці великої й могутньої хозарської держави. Аж до нас дійшла слава про велику красу, про доброту серця й жіночі чесноти князівни Либеді, сестри твоєї, княже! — говорить провідник хозарського посольства. — Іде слава про князівну Либедь, що вона красна та ясна, як зоря на небі. А в нашого хагана син, наслідник престолу, як місяць-молодик гарний та ясний. І задумав наш хаган для місяця-молодика ясної зірки пошукати. І вислав нас: „Ідіть у Київ-город, там зоря ясна сяє, просіть у князя Кия, нехай та зірка осяє каганові тереми й Ітіль столицю й усю нашу могутню державу!

І ми тут прибули та прохаємо в тебе, княже, дай свою сестру, зорю Києва, в наш Ітіль, в каганові тереми, каганичеві за дружину!

А князь Щек відповів їм:

— Велика це честь для нашого роду й города нашого, що могутній хаган сватає

сестру нашу за свого сина, однак скажіть мені, навіщо ви тільки війська привели з собою?

І гордо випрямився провідник хозарських сватів:

— У нас такий звичай: ми просимо, а не дають — так силою беремо! Тож ждемо відповіді: чи дасьте князівну вашу за каганича нашого? Відмову вважає наш хаган за обиду, а тоді війна...

А князь Щек уже відповідь має готову:

— Не можу я вам сказати нічого, бо не я голові роду, тільки князь Кий, а його тепер тут немає. Повернеться князь Кий із походу, то дасть вам відповідь. А я не можу...

На це відповів провідник сватів:

— Коли так, то пождемо! Отаборимося під вашим городом аж до приїзду князя Кия й тоді прийдемо знову по відповідь.

Зажурився князь Щек. Лихо буде, бо пограбують хазари всю околицю довкола Києва. Та що було діяти — тому сказав: Згода!

На щастя не довго прийшлося ждати. Тільки розігри минули, вернувся князь Кий із походу.

Ой, не веселі то були розігри! Сумувала, горювала князівна Либедь. Не в голові їй були ігри веселі, дівочькі. Що то буде? — думала. Жаль їй було, що через неї таке лихо на молодий город упало. Та що діяти — без Русла-

на їй життя — не життя. Жити не з Русла-
ном, так уже краще смерть...

Надія вступила в неї, коли в городі по-
явився князь Кий із дружинниками. Це її
рятунок прийшов.

А хозарські свати знову голосяться.

— Прийшли ми по твою відповідь, княже.
Вибирай: або даш сестру за каганича —
або війна!

А князь Кий відповів сватам:

— Велика це честь для мене, що вели-
кий і могутній хаган хозарів сватає мою се-
стру за свого сина, однак силувати сестри
я не буду. Скажу вам правду: вона вже давно
заручена з іншим. Спитаюся в сестри, як вона
відповість, так і буде!

— Тям, княже — сказав гордо провідник
сватів, — що наше військо тут стоїть готове
до бою!

— І моє готове в потребі! — відповів так-
само гордо князь Кий і велів покликати кня-
зівну Либедь. — Самі почувте її відповідь.

Увійшла князівна Либедь. А свати хо-
зарські від неї очей не віднімають. Яка-ж
вона гарна, яка мила! Увесь світ зйди, а такої
краси не найдеш. Здається й зорю найкращу
засоромила б! Всамраз дружина для нашого
каганича.

А в князівни Либеді серденько так трі-

почеться, як пташка, що на неї скригулець
кигті наготовив. Бліда, як та стіна! А все ж

таки з її синіх очей така рішучість бє, так гордо споглядає та гідно.

І питається в неї князь Кий:

— Оце прийшли свати від могутнього хагана. Сватають тебе за каганича! Я міг би сам дати їм відповідь, бо це велика честь для нашого роду, що великий і славний хаган, бажає споріднитися з нами, та не хочу силувати тебе. Дай сама відповідь: чи згідна ти роззуту каганича?

А князівна Либедь рішуче:

— Не роззую каганича! Я буду Русланова, або нічия!

Тоді князь Кий звернувся знову до сватів.

— Чули ви відповідь моєї сестри, така й моя вам відповідь!

— Даремне князівна відмовляється — сказав провідник сватів — Не хоче по волі, так ми її по неволі візьмемо! Ще й твій город і землі твої заберемо княже! — грозять.

— Це в волі богів наших! — відповів Кий.

І так свати відійшли з нічим.

6. ДВОБІЙ РУСЛАНА З ХОЗАРИНОМ.

А на другий день, уже раннім ранком, у хозарському таборі настав великий рух. А там із табору стало військом виходити. Багато його.

Полк за полком іде й уставляється на правому березі річки, що плила праворуч від Києва. За тією річкою були отаборилися хозари.

Хозари думали підійти під сам Київ та здобувати його. Однак князь Кий був уже на це приготований.

— Не допустимо їх і до валів города, а не то до стін! — сказав.

А знав уже від звідунів, що в хозарів є пороки й шерешіри⁶¹⁾ й то в такій скількості, що ледви, чи видержав би город хозарський напір.

І виступила київська дружина з Києва та стала вбхід переходити річку.

Попереду ті, що вернулися з походу на готів. Не так то й довго там побували, а всеж таки видно по них і по їх ході, що багато в поході навчилися. Ідуть рівно, плавно, як ті римські легіони. І рухи в них такі, ба навіть і зброя римська. В залізних шоломах, у панцирах. А й самі постаті мов викуті з заліза.

Глядить на них вожд хозарський і думає:

— О, тих не легко буде побороти! Легше булоб здобути дерев'яні укріплення Києва, як їх перемогти. То залізна стіна Києва!

А кияни йдуть, підходять щораз блище. Земля дрижить під їх рівним ходом, дудонить під їх ногами. Вилискується зброя в ранішньому сонці.

І став радитися хозарський вожд із полководцями своїми:

— Що діяти? Сам їх вигляд нажене нашому війську страху — юнацькі серця в за-ячі переминуть!

Аж сказав старий хозарський віщун, що його завжди хозари брали з собою, щоб ворожив війську, чи буде перемога, чи невдача:

— Навіщо нам наражувати все військо? Краще здатися на рішення долі. Нехай рішає двобій! Бачу, що в них нема такого силача, як наш Куразан. Зажадаймо, щоб вислали свого силача, нехай із нашим бореться. Коли їх борець поборе нашого, то це буде знак, що боги не хочуть, щоб наш каганич брав собі за жінку київську князівну.

Сподобалася віщунова рада хозарському вождові.

— Добре! — сказав — послухаю твоєї ради. Нехай боги рішають!

І покликав до себе Куразана.

— Станеш до боротьби з киянином?

Він поклонився низько вождові та сказав:

— Буду боротися, коли така воля ваша!

І вислав хозарський вожд пересправника до князя Кия. Велів сказати князеві:

— Пощо проливати нам кров усіх наших військ. Визначи ти, княже, свого борця, а я свого. Переможе наш борець, так князівна

наша, а переможе ваш, так, даю тобі лицарське слово, що відійду спокійно назад в Ітиль.

Задумався князь Кий, що тут діяти? Покликав на раду братів і Янака та Борислава. Та й вони не знали, що тут радити. Добре воно, що не треба проливати крові всього війська, та хто зна, чи найдеться силач рівний силою та зручністю хозарському силачеві. Бо-ж коли хозари хочуть такого двобою, то видно, що мають силача, що йому не легко рівні найти.

Сидять безрадні. Аж тут приступає до князя Кия Руслан і низько поклонився:

— Княже ласкавий, — сказав — я готовий іти на двобій із хозарином. Позволь мені боротися.

Глянув князь Кий на Руслана: дужий він юнак та сміливий. Однак жаль було його князеві, тож сказав:

— Хіба, коли твій батько згодиться на це!
А син припав до Бориславових колін:

— Батечку рідний! Позвольте мені боротися з хозарином. Я поборю його, вірю в це! А не поборю, то й так, коли князівна Либедь не буде моя, не треба мені жити!

І глянув батько на сина, а з Русланових очей такий жар бє, така завзятість. І поклав Борислав руки на синові рамена та сказав:

— Щож, іди мій сину! Лицареві, як ги-

нути, то тільки в чесному, лицарському бою! А це чесна боротьба, не тільки за князівну, але й за волю рідного города, землі рідної. Іди! Я вірю, що не посоромиш слави нашого роду! Іди й борися! Нехай тебе боги мають у своїй опіці!

Зрадив Руслан, став батька по руках цілувати:

— Дякую, дякую вам, батечку добрий! Тепер я щасливий!

І вийшов. А князь Кий вислав до хозарів свого пересправника.

— Годжуся на двобій! Я вже визначив борця, визначи ти свого! — переказав хозарському вождові. — Нехай виступить ваш борець перед чоло ваших військ.

І виступив перед хозарські війська борець Куразан.

Був великан. Лице кантасте, чотирикутне, рот широкий, малі вузькі очі зеленими огоньками світять. Руки в нього дужі, а п'ястуки як два молоти. Ноги кріпкі, груди широкі. Риже волосся клином врослося аж на чоло.

А перед лави київської дружини виступив Руслан. Стрункий, як верховинська смерека, руки жваві, меткі та силою де-де йому рівнятися до хозарського борця!

І глянули на обох борців кияни й жах і тривога обхопили їх серця:

— Ой, не побороти Русланові хозарина!
І глянули на обох борців хозари, й дух вступив у їх серця:

— Наша, наша буде перемога!

А хозарський борець Куразан станув, розставив широко ноги, розложив руки з затисненими п'ястуками й закликав ломаною словянською мовою:

— Гей, ти, тичко висока, а ходи но сюди в мої руки! Ходи, хай зломлю тебе, як суху хворостину! Ха, ха, ха! То ти зважешся зо мною боротися? Ой, біда буде тобі в моїх руках!

Тут отворив п'ястуки, розставив товсті пальці, що на них нігті були позагинані, як пазурі в хижого звірюки. Він немов готовився вбити їх у Русланові груди та вийняти з них його серце.

Та Руслан сміливо глянув йому в очі.

— Поборемося, — сказав — побачимо!
Не чванися наперед!

Почався двобій. Обидва війська дух заперли в собі. З тривогою стежать за боротьбою кияни, а з певністю перемоги — хозари. Та чим довше бій триває, тим більше надія вступає в серця киян. Так уміло завдає Руслан удари Куразанові, так звинно виминає його ударів.

Великан став нетерпеливитися:

— Що, цей хирляк стільки труду мені завдає?

І схопив Руслана за рамена. Руслан і собі впився руками в кріпкі та дужі рамена Куразана, а ногами вперся сильно в землю, мов би вріс у неї.

— Що за мара?! Щоб я його з ніг не звалив?! — дивується великан.

Тріщать кости в раменах одного й другого борця. Руслан заціпив зуби, щоб болю не чути. Нараз похитнувся, паде...

В цій хвилині, по той бік річки, роздався страшний, пронизуючий скрик:

— Руслане, Руслане! Нема тебе й мене не треба!

То князівна Либедь скрикнула з горба по той бік річки.

Вона ніщо не знала про двобій. Аж в останній хвилині довідалася й побігла туди. Спинилася на найвищому горбі по той бік річки, щоб бачити двобій.

І коли побачила, що її Руслан упав, — скрикнула й кинулася в річку. Захлюпотіла вода в річці й очі всіх звернулися туди.

В цей мент Руслан мигом підвівся з землі. Падаючи він потягнув був за собою й Куразана. Обидва хвилину качалися по мураві. Великан старався висвободити рамя, щоб добути зза пояса ножа й покінчити з противни-

ком. Однак було годі, бо Руслан держав його мов у кліщах. Нараз пустив одно рамя й мигом¹ вихопив ізза пояса хозаринові ножа та

вбив йому в груди його власний ніж.

І зірвався та побіг туди, відкіля пронісся Либедин голос.

А там уже два рибалки виносять Либедь із води та кладуть її на мураву. Він вплав через річку та до неї.

— Боги! Нежива! — скрикнув і хоче кинутися на її тіло!

Та один рибалка сказав йому:

— Краще допоможи рятувати, може вдасться привернути їй життя!

І кинувся Руслан рятувати її, отямився.

А тимчасом на боєвищі рух. Великан Куразан лежить неживий на землі, з ножом у грудях, а з грудей кров струмом тече.

І підходить вожд хозарів до Кия та каже,

— Я додержую слова й відходжу мирно з невеселою вісткою, що князівна не буде дружиною каганового сина...

І дав приказ своїм військам забрати тіло Куразана, похоронити його та готувитись до відходу.

Тепер Кий із братами й Борислав кинулися туди, де Руслан заходився прикликати назад до життя Либедь.

Коли вони наближались, Руслан закликав радісно: — Жива, жива! Розплющила очі!

Князь Кий дав приказ принести ноші й занести Либедь у терем.

Як покляли Либедь на ноші, вона легенько підвелася:

— Ти живий Руслане?

— Живий, як бачиш! І тішуся, що й ти вернулася до життя.

— А я думала, що ти погіб і хотіла разом у цій самій хвилині пійти до навя.

А хозари?

— Хозари відходять у свою країну! — сказав князь Кий.

7. РІЧКА ЛИБЕДІ.

На другий день хозари рушили з поворотом у свою державу.

Перед відходом вожд хозарів, при пращанні з князем Кием, просив, щоб князь дав йому змогу побачитися з Русланом, бо знав уже, чому Руслан станув до двобою з хозарським великаном.

— Юначе, — сказав — хоча ти станув нашої справі поперек, я ціню тебе високо. Хто не жаліє власної крові й наражує власне життя за других, той має високу душу! Прийми від мене на памятку цей дар!

І подав йому криву хозарську шаблюку з гарно жированою золотою рукояттю.

— Дякую! — сказав Руслан — приймаю дар! — Приймиж і від мене на памятку, ніж,

що з ним вирушив я до бою, однак не вживав його, бо вбив вашого борця його власним ножем.

— Радо приймаю цю памятку! Вона нагадуватиме завжди мені цю правду: що від сили тіла таки важніша — сила духа!

Загальна радість настала в Києві по відході хозарів.

А вжеж радости Либеді й Руслана не описати!

Кий запевнив їх, що як тільки вернеться Русланова мати з Галича, то дасть згоду на весілля.

Через місяць Ясна вернулася. Була щаслива й вдоволена.

— Я тепер мов відмолодніла. По тільки роках розстання дала мені доля змогу побачити рідні сторони, мій любий Галич і Дністер та рідного брата. Жаль було мені, що нема вже вживих ні батька ні неньки, але могла бодай я поклонитися їх попелам на Галичній могилі.

Зараз тільки як Золота Баба⁵²⁾ скінчила в своє літо прясти золоту пряжу, ластівочки скрилися глибоко в криницях та озерах, а Пекол забрався мірити горобців, а інші пташки та гадюки скрилися в вірай⁵³⁾, коли багата осінь наповнила клуні — тоді розплели русу косу в Либеді й чорну косу в Калини. Кня-

зівна Либедь роззула Руслана, а Калина княжи-
ча Хорива, бо обидва весілля справляли рззом.

Небаром, по весіллях Либеді й Хорива, вибрався Кий з новими переселенцями в новий город над Дунаєм разом з жінкою та дітьми. Мати лишилася в Києві. Молодий жрець Вірупакша⁵⁴), віз у глиняній псеудині святий вогонь „, щоб у новому городці розвести нове Дажбогове багаття...

Застав роботи коло будови городка в повному розгарі. Нові поселенці вже й назву найшли йому. Вони казали:

— Цей городок — це немов син нашого Києва. Нехай-же він і зветься: Києвець!

Князь Кий погодився на це.

Думав князь Кий уже весь вік звікувати в Київці над Дунаєм. Та не так склалося.

Всього пять літ прожив князь Кий над Дунаєм. Любо було там Києві жити, хоч і часто треба було зводити бої з готами. Цісар Авреліян дуже поважав Кия й часто Кий гостив у цісарському теремі, коли цісар прибував до Візантії. Поважав і князь Кий цісаря Авреліяна та цинив його дуже високо.

— Такий володар — говорив він полководцеві Мукапорові — це справжній дар ласкавого Дажбога.

— Тому він і почитає перського бога Мітру — сказав зо злобною усмішкою Мукагор. — А Мітра це те, що Дажбог.

— Так, коли ми були в Ірані, то наші

предки до часів Заратуштри, почитали бога Мітру, бога сонця. Бог один — тільки назви ріжні! — сказав князь Кий.

— Але Заратуштра дав Мітрі куди менше почесне місце. Він зробив його тільки посередником між Агурамаздою й Аріманом і велів йому судити покійників на мості Джіневаті⁵⁶) — говорив дальше з глуфом Мукапор. — Та нехай добре вважає Авреліян, щоб скоропочитаний ним Мітра не судив і його.

Не сподобалося князеві Києві те, що Мукапор глузував з віри. Не зрозумів він натяку про суд Мітри над Авреліаном.

Зрозумів це аж у кілька тижнів пізніше.

Страшна вістка прийшла тоді в Києвець. Коли цісар Авреліян готовився до походу на Персію, погіб із рук заговірників, до яких належав і Мукапор.

Сильно потрясла ця вістка князем Києм.

— О, Риме, володарю всього світа! — думав князь Кий — не довге вже твоє панування над світом, бо не може встоятися держава, де вбивають найкращих своїх володарів і керманичів! А цісар Авреліян був великий муж. Заслужено дістав він назву: „відновника держави“. Він привернув честь і славу римській зброї, прогнав готів і вандалів тут знад Дунаю, знищив державу пальмирської Зеновії й само місто Рим укріпив наново та розбудував.

Князь Кий рішив негайно вертатися в Київ. Забрав жінку й дітей і виїхав з невеличким відділом дружинників назад у Київ.

Тут з радістю повитали його й родина й кияни. Не застав уже тільки в живих старенької неньки Суматі. Довго княжив ще князь Кий спокійно та щасливо. Одну мав тільки журбу, що не було в нього сина, наслідника престолоа, бо мав тільки сім дочок. Та й тут мав він потіху, бо в Щека було двоа синів, а найстаршого Щек так і назвав Кием.

І в Руслана та Либеді найстарша дитина, був син. Назвали його Бориславом.

* * *

Річку, що на її березі відбувався двобій Руслана з хозарином Куразаном і в яку кинулася була князівна Либедь, називали кияни річкою Либеді, а пізніше таки Либеддю.

Так вона й досі зоветься.

ПОЯСНЕННЯ:

¹⁾ **Русалля** — свято русалок. Русалки — це були богині земної води. Ще й досі наш нарід вірить, що вони живуть у ріках, озерах та морях; вірить наш нарід також, що русалки весь рік живуть у воді, а виходять із води на землю весною й гуляють на землі аж до осені. Та найбільше їх буває тільки до Петра. (гляди ще пояснення 18). Свято русалок, або Русалля, припадало в часі християнських Зелених Свят. Назву Русалля й русалок одні вчені виводять від слова русло; русалка — це русляна, річна богинька. Іншіж учені виводять назву Русалля від грецько-римського свята рож. (rosaria).

²⁾ **Ітиль** — столиця хозарської держави. (гляди пояснення 47.).

³⁾ **Тисяцький** — воєвода, вожд над 1000 вояками.

⁴⁾ **Отрок** — хлопець, слуга на княжому дворі.

⁵⁾ **Металеве дзеркало** — у давнину, заки ще люди вміли робити скляні дзеркала, то робили їх з металю, який з одного боку ложили (полірували, вигладжували).

⁶⁾ **Чільце** — ж'ноча прикраса на голову з бляшок, злучених у виді вінця.

⁷⁾ **Ожерелля** — нашійник, намисто з жемчугів або дорогоцінних камінців.

⁸⁾ **Куниця і білиця** — шкурки з кун і ласиць, що ходили в давнину як гроші.

⁹⁾ **Германське море** — Північне море, звалось в давнині Германським, а англійці ще й досі звуть його Німецьким морем.

¹⁰⁾ **Янтар** — бурштин, якого нашбільше на побережжі Балтійського моря.

¹¹⁾ **Припуть** — ріка на Поліссі, тепер Припять. Припуть звали її тому, що була при путі (шляху).

¹²⁾ **Гостинне море** — так звали греки Чорне море, бо на його побережжі мали вони багато своїх колоній (осель).

¹³⁾ **Люцій Домітій Авреліян** — римський цісар, родився 214 р. в Сірмії, в Панонії. За Валеріяна, Галієна та Клявдія був полководцем. В році 270 став цісарем. Римські історики назвали його «відновником держави». Вбили його змовники 275 року в часі походу на Персію.

¹⁴⁾ **Марко Аврелій Клявдій** — римський цісар, панував

у роках: 268-270. Побив готів під Наїссом. (Наїссус тепер Ніш) місто у Сербії.

¹⁵⁾ **Сірмія** — старинне місто в Долішній Панонії над рікою Савою. Ще досі в руїни Сірмії біля м. Мітровіци в Югославії.

¹⁶⁾ **Готи** — давній східно-германський народ. У доісторичних часах жили готи в Скандинавії. Вже в історичних часах перейшли над ріку Вислу. У другій половині II століття по Христі перейшли готи відтам над Чорне Море. Вони трівожили римську державу, поки їх цісар Марко Аврелій Клявдій не побив під Наїссом.

¹⁷⁾ **Тракія** — південно-східна частина Балканського півострова.

¹⁸⁾ **Розігри** — проводи русалок, поганське свято українського народу. Ще й досі перший понеділок Петрівки зове наш народ «Розіграми».

¹⁹⁾ **Комонь** — кінь. Це староукраїнське слово. Комонник — їздець. Ще й досі в нас зовуть подекуди конюшину-команицею.

²⁰⁾ **Лиман** — плитке озеро при гирлі ріки, відділене від моря вузькою косою землі.

²¹⁾ **Префект міста** — посадник, або з німецька: бурмістр (Bürgermeister)

²²⁾ **Перун** — бог громів і блискавок. Ще й сьогодні в нас народ грім зве перуном.

²³⁾ **Ватоведа** — староіндійський бог вітру.

²⁴⁾ **Ладо** — милий, друг, чоловік, суджений.

²⁵⁾ **Ярило** — бог весни (яри).

²⁶⁾ **Лісовик** — лісовий божок.

²⁷⁾ **Мавка** — мала лісова богинька з зеленими косами з осоки. Тепер наш народ вірить, що мавки — це діти, які померли нехрещені.

²⁸⁾ **Дідько** — слово: «дідько» рівнозначне зі словом «чорт» та в поганських часах це був божок, що правда теж нераз шкідний, який однак часто й помагав людям. Учені виводять цю назву з перської мови. Там воно значить: «цей, що всюди загляне, влізливць». Цього самого походження є й наше: «дідьк у значінні — прошак, жибрак.

²⁹⁾ **Відьма** — тепер однозначна зо знахоркою, ворожбиткою, та в поганських часах це теж була богинька, дух. Відьми злітаються (по народньому повір'ю) на наради й забави на Лису Гору. «Лисих Гір», показують кілька й у самому Києві й низче Києва над Дніпром.

³⁰⁾ **Польовик** — польовий божок. Коли збіжжя високе, то й він високий, а коли вижате, то й він заввишки стерні. Віра

в польовиків є в нашому народі й досі, таксамо як в русалок, мавок, дільків, лісовиків, відьом і т. д.

³¹⁾ **Легіонер** — римський вояк, піхотинець.

³²⁾ **Панонія** — колишня римська провінція, обнімала сьогодишню Угорщину на північ від Дунаю, Славонію, північну вузьку частину Боснії, Хорватії, Країни, східні частини Стирії й Долішньої Австрії.

³³⁾ **Ілірія** — країна здовж східнього побережжя Адрієцького моря.

³⁴⁾ **Мітра** — бог дня і сонця в староіранській релігії. Заратуштра знищив цю стару віру, однак у I стол. по Хр. віра в бога сонця, Мітру, відновилася знову й сильно ширилася в Ірані аж до IV століття.

³⁵⁾ **Валеріян Публій Ліціній** — римський цісар; (панував у роках: 253-260 по Хр.)

³⁶⁾ **Галієн Публій Ліціній** — Валеріянів син. За життя батька був співволодарем, а по його смерті став цісарем. Убитий 268 р. в часі облоги Медіоляну.

³⁷⁾ **Легіон** — воєнна частина римського війська, відповідає полкови.

³⁸⁾ **Когорта** — десята частина легіону.

³⁹⁾ **Центурія** — військовий відділ, зложений зі 100 вояків, сотня.

⁴⁰⁾ **Римські вірли** — воєнна відзнака легіонів. Вірла з металу уміщували вгорі над прапорами.

⁴¹⁾ **Технічні відділи** — воєнні відділи до будови мостів, доріг, валів та укріплень. Це відповідає нинішнім «саперам».

⁴²⁾ **Візантія** — грецьке місто в Малій Азії до часу, поки там цісар Константин Великий не побудував нового городу, названого: Константинополь. (по словянськи: Царгород).

⁴³⁾ **Мезія** — римська провінція на південь від долішнього Дунаю. Ділилася на Долішню Мезію (тепер Сербія) й Горішню Мезію (тепер Болгарія); в найдавніших часах жили там тракійські племена.

⁴⁴⁾ **Добрі шляхи** — римляни славні були з будови добрих та сильних шляхів. Ті шляхи протривали до наших часів.

⁴⁵⁾ **Візиготи, або тервінги** — східно-германське плем'я, жило на захід від Дністра.

⁴⁶⁾ **Треті півні** — час перед сходом сонця над ранком, коли півні п'ють утретє.

⁴⁷⁾ **Хозари** — тюркський нарід, жив між Кавказом і Каспійським морем. У II стол. по Хр. заснували вони там державу, якої столицею був город Ітиль над Волгою. В часах нашого опо-

відання були вони ще поганями, та в IX стол. прийняли жидівську віру. Населення занималося головно торгівлею. В хозарській державі жило багато слов'ян. Мали там повну волю; могли занимати всі уряди та вступати до війська. Хозари взагалі визначалися великою прихильністю до всяких вір.

⁴⁸⁾ **Хаган** або каган — значить: великий хан, великий князь; такий був титул хозарського володаря.

⁴⁹⁾ **Дворецький** — високий урядовець, що заряджував княжим двором і кермував усіми господарськими справами (польське: маршалок двору).

⁵⁰⁾ **»Я не роззую нікого, тільки Руслана«..** — На весіллі молода роззувала молодого на знак, що він господар дому. Цей звичай задержався в нас на селі й досі. **»Я не роззую«** то значить: **»Не хочу віддатися за нього«.**

⁵¹⁾ **Пороки й шерешери пороки** машини до розбивання стін; шерешери — великі метавки до кидання великого каміння.

⁵²⁾ **Золота Баба** — богиня, опікунка дітей і доброго виховання. Вона плела з павутинок, що літають осінню у **»бабине літо«** в повітрі сорочки для бідних дітей. В **»бабине літо«** припадало теж свято **»Золотої Баби«** — яке сходилося з християнським святом Покрови. У нашого народу є гарна легенда, що Пречиста Діва ткає з цих павутинок полотно на сорочки сиротам.

⁵³⁾ **Вірай** або вирій (ірій) — щаслива країна, де царить вічна весна, погода й тепло.

⁵⁴⁾ **Вірупакша** — індійське ім'я.

⁵⁵⁾ **Святий вогонь** — вічний огонь, узятий із горючих джерел нафти в Персії й піддержуваний невпинно на домашньому вогнищі.

⁵⁶⁾ **Міст Джіневат** — Заратуштра вчив, що душі покійників мусять переходити цим мостом і там їх судить Мітра, що його Заратуштра зробив богом низчим від Агурамазди й Арімана.
